

על הסוג גריזית (Phyllitis Hill) בארץ

עתי יפה

מבין שרכי חבר של הארץ גריזית היא סוג נדיר ומעניין במיוחד. בשנתיים האחרונות הצטבר ידע רב יחסית על סוג זה, וחלק ממנו מובא להלן ברשימה זו.

תאור הסוג:

שרך רב-שנתי בעל ריזום מכוסה קשקשים, פטוטרט שעירה, טרף תמים או מפורץ או מאונה במקצת. העורקים המשניים ממוזלגים, צבלי המנבגים מוארכים, מסודרים בזוגות על זוגות עורקים משניים וערוכים בשורות אלכסוניות מקבילות. הציפיות של כל זוג צבלי מנבגים נפתחות אחת לעומת השניה. טרף העלה הכוגר באורך מ-5 ס"מ ועד 0.5 מ' (תלוי במין ובתנאים). לפי הפלורה קיימים שני מינים באיזורים הממוזגים הצפוניים (לפי Hoshizaki - 8 מינים). לאחרונה כללו מספר חוקרים את הסוג גריזית תחת הסוג אספלניום בגלל כני כלאים עם מינים מהסוג הזה.

תולדות מציאותו של הסוג בארץ:

עד שנות השבעים המאוחרות היה ידוע בארץ מין אחד - גריזית נאה *P. sagittata* שנאסף ב-1907 ע"י דינסמור בהר גריזים (ומאז ועד 1980 לא נמצא באתר זה) וכן בהוטות של הר מירון (לגבי הר מירון כנראה שהסיפור עבר מדור לדור ללא בדיקה כפי שיתברר להלן).

בשנות השבעים המאוחרות נמצא מין חדש לארץ - גריזית אירופית בדרום הר חברון בבורות מים הרוסים ע"י דוד עמית מכפר עציון וכנראה בו-זמנית או שנה לפניו ע"י

* עתי יפה הוא חבר קיבוץ נתיב הל"ה, כוגר האוניברסיטה העברית בירושלים ומורה בביה"ס האזורי "ברנר" בגבעת ברנר.

יאיר אור ממחניים). מין זה הוגדר ע"י א. דנין מהמחלקה לבוטניקה באוניברסיטת ירושלים.

בהשתלמות רת"ם (28.10.80) נמצאה סוף סוף הגריזית הנאה שוב בהר גריזים בבורות מים ובאותו בית-גידול גם בפסגת הר עיבל. מאוחר יותר (1981) בעקבות השתלמות רת"ם באיזור מצא זאב שפירא משבי שומרון גריזית אירופית כבור מים יבש ליד הכפר עוורתא (ליד כביש שכם - עקרבה) ובאוגוסט 1982 נמצאה הגריזית האירופית כבור מים יבש בחיפה, ליד מערת אליהו ע"י אנשי ב"ס שדה כרמל ומעגן מיכאל. עד כאן האינפורמציה שהתפרסמה בטבע וארץ (במדור צמחי החודש) ו/או בעל פה (ראה מפת התפוצה של הגריזית בארץ-ישראל).

הדו"ח שלהלן מבוסס על בדיקת הגריזיות ב-11 אתרים מחמישה מקומות:

1. מערה עם מעין קטן ליד חר' כרמל כדרום הר חברון (זהו כנראה המקום שבו יאיר אור מצא את הגריזית).
2. ארבעה בורות מים ליד בני-נעים בהר חברון.
3. שלושה בורות מים בהר גריזים (להלן בורות 1, 2, 3).
4. בור מים בחיפה.
5. שתי הוטות בהר מירון (להלן הוטה 1 הגדולה והוטה 2). (ראה מפה בעמ' 55)

באתרים 1 ו-2 ביקרתי באוגוסט '78 ויש בידי כמה עשרות צמחים מכל אתר אשר גודלו מנבגים. ביתר האתרים ביקרתי בקיץ האחרון והנני מקווה לקבל צמחים מהנבגים שנאספו ונזרעו, ואז אולי להגיע למסקנות נוספות.

תוצאות התצפיות:

בעמ' 50-52 מובאים ציורי עלים של גריזיות שנאספו במקומות שונים בארץ.

הגריזית בציר מס' 1 מתאימה ביותר לתאור של גריזית נאה מן המגדיר ומן הפלורה נמצאה בבורות 1, 2 בהר גריזים.

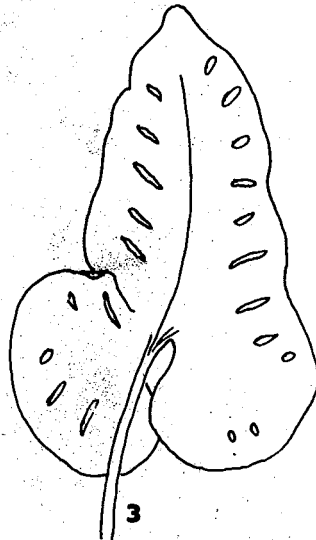
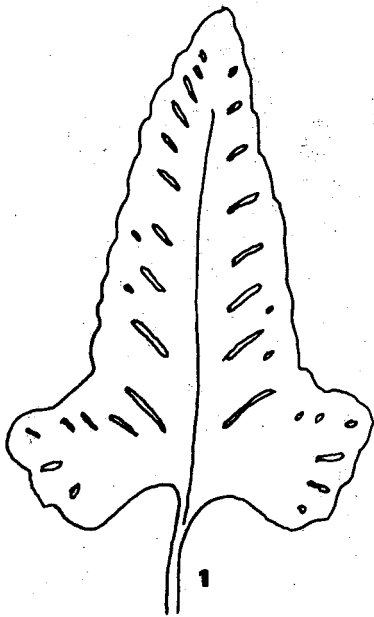
הגריזית בציר מס' 6 מתאימה לתאור של הגריזית האירופית שנכתב עליה ב"טבע וארץ" כג/1, פרטים דומים לה נמצאו גם בהוטה 1 (הגדולה) בהר מירון ובחיפה (פרט אחד קטן אבל עם עלים בוגרים ונבגים).

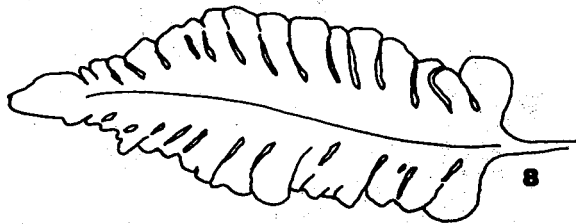
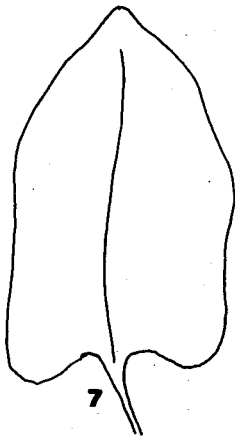
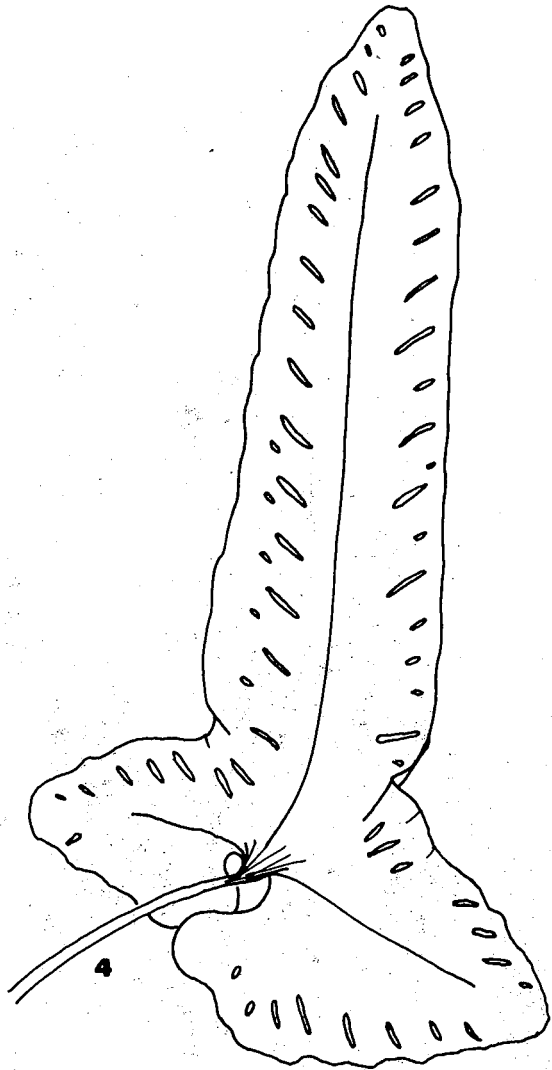
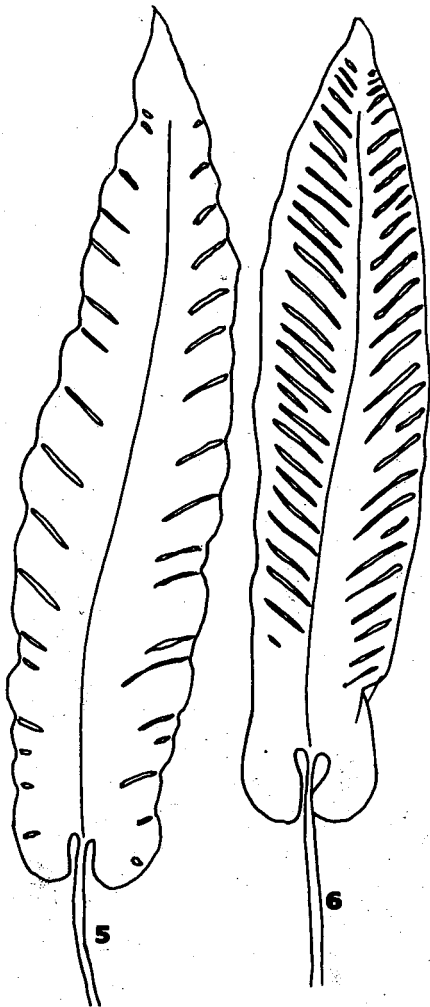
הגריזית בציר מס' 4 מהר גריזים מראה, לדעתי, תכונות של 1 + 6 (העלה ארוך והפטורת יוצאת מתוך מפרץ עמוק, אבל בסיס העלה רחב עם מנבגים). הגריזית בציר 8 - חר' כרמל - הר חברון, שונה מאוד מיתר הגריזיות - שפת העלה מפורצת עמוק, פני העלה מגוממים, העלים הבוגרים (בעלי מנבגים) קטנים בצורה מובהקת משאר צורות הגריזית.

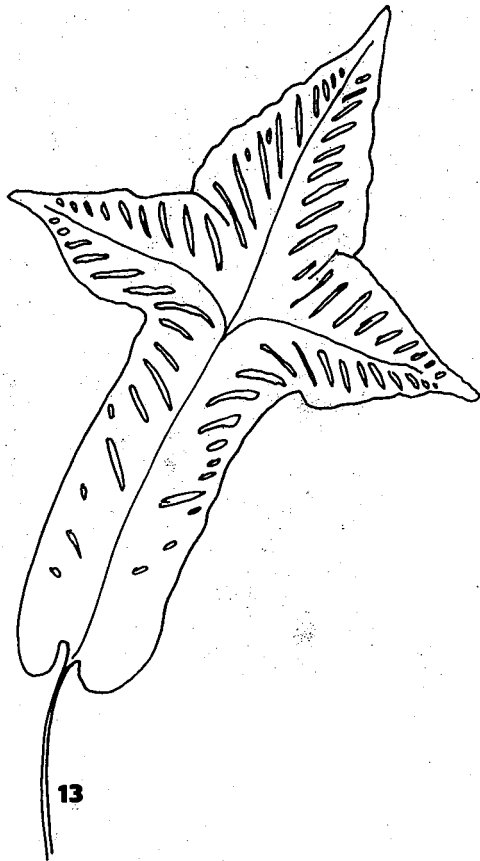
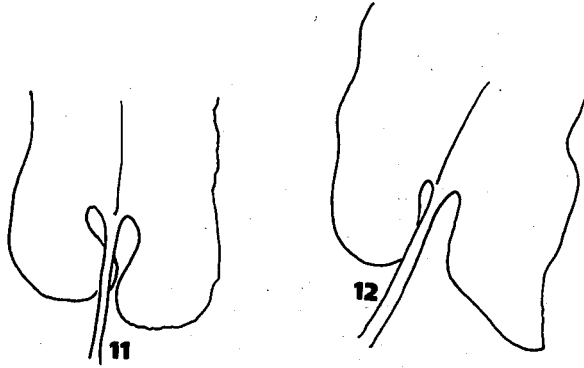
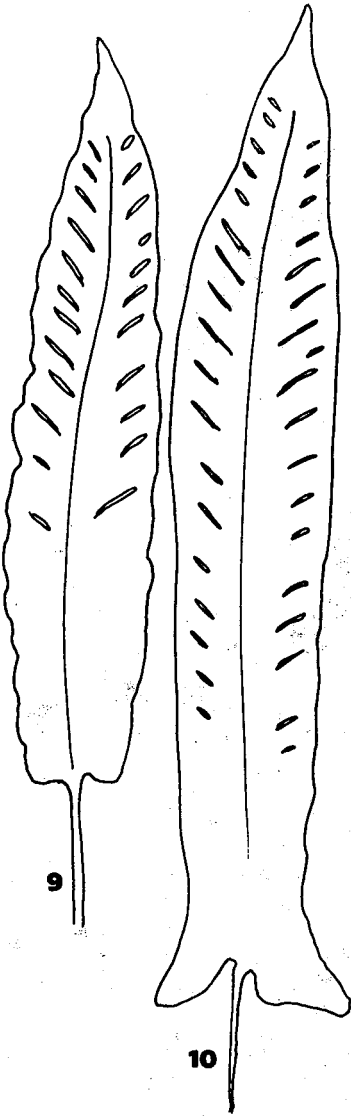
צורות עלים של גריזית

רב הציורים מבוססים על עלים מיובשים, שנלקחו מהאתרים. ציור 8 מבוסס על עלה אופייני מתוך אלו שגודלו מנבגים. הציורים 6, 9, 10, 13 מוקטנים פי 2 בכל הציורים נראה הצד התחתון של העלה.

- ציור 1 - עלה מפותח מתוך בור מס' 2, הר גריזים
- ציור 2 - עלה לא מפותח מתוך בור מס' 2, הר גריזים
- ציור 3 - עלה לא מפותח מתוך בור מס' 3, הר גריזים
- ציור 4 - עלה מפותח מתוך בור מס' 3, הר גריזים
- ציור 5 - עלה מפותח מתוך בור מס' 2, הר גריזים
- ציור 6 - עלה מפותח מתוך בור ליד בני-נעים
- ציור 7 - עלה צעיר מתוך בור ליד בני-נעים
- ציור 8 - עלה מפותח (?) מצמח שגדל מנבגים מחר' כרמל
- ציור 9 - עלה מפותח מהוטה מס' 2, הר מירון
- ציור 10 - עלה מפותח מתוך בור מים, חיפה
- ציור 11 - בסיס של עלה מפותח של אותו צמח כמו מציור 10! (בור מים, חיפה)
- ציור 12 - בסיס של עלה מפותח של אותו צמח כמו מציור 10! (בור מים, חיפה)
- ציור 13 - עלה מפותח מתוך בור ליד בני-נעים.

הגריזיות מהר גריזים (ציור 5) בעלת שפת עלה חרוקה בצורה בולטת וסדורה. תכונה זו מופיעה גם בגריזיות מהר מירון ומהר חברון, אך לא בצורה בולטת ולא בכל העלים.

הגריזיות מהבור בחיפה בעלות עלים תמימים ולרוב - בסיס העלה כמו בציור 11, אולם בחלק מן הצמחים הופיע בסיס עלה דמוי חץ (ציור 10). מה שמעניין - שבאותם צמחים לא כל העלים כאלה ונמצאו גם עלים שצידם האחד דמוי אוזן והשני דמוי חץ (ציור 12). מתוך 150 גריזיות שגודלו מנבגים שהובאו מבני-נעים, שתיים בעלות בסיס דמוי חץ כנ"ל.

בסיור נוסף ליד בני-נעים נמצאו גריזיות שחלק מהעלים שלהם מפוצלים. הדוגמא היפה ביותר מתוארת בציור מס' 13 ומתאימה לזן תרבותי מסויים (קלימות גם צורות אחרות של עלים מפוצלים).

השוני בין הצורות מתבטא בעיקר בצורת בסיס העלה והחיבור עם הפטוטרת, בשפת העלה (קלימות צורות עם שפת עלה מאוד לא רגולרית), בהתפצלות העלה לאונות, בקיום או אי-קיום צברי מנבגים בעלים הצעירים או הבלתי מפותחים, בשטח פני העלה ובקיום צברי מנבגים גם בצד העליון של העלה. כדאי לציין מספר עובדות נוספות:

בהוטה 1 בהר מירון בחלק העליון המקבל הרבה אור (פונה לדרום) נמצאה גריזית אירופית בוגרת אך קטנה יחסית אחת בלבד. עמוק יותר (בערך 6-15 מ') נמצאו מספר רב של גריזיות אך כולן צעירות או בלתי מפותחות (ללא מנבגים). אולי מסיבה זו חשבו בעבר שנמצאת שם הגריזיות הנאה (העלים הצעירים דומים בדרך כלל במינים שונים).

בהוטה 2 שבהר מירון נמצאו מספר רב של גריזיות מפותחות וגדולות בעומק 2 עד 8 מ' בערך, עמוק יותר - גם כאן נמצאו רק פרטים צעירים או בלתי מפותחים (יתכן והאור החלש מאפשר נביטה והתפתחות מוגבלת בלבד) עלה אופייני מהוטה זו מצוייר בציור 9 וכדאי לשים לב לבסיס העלה שהוא דומה ביותר לתאור בטבע וארץ כג/1. רוב הגריזיות האירופיות שנמצאו במקומות האחרים, בעלות זוג "אזניים" והפטוטרת יוצאת מתוך מפרץ עמוק.

דיון ומסקנות

- א. הגריזית האירופית שהתגלתה בשנים האחרונות היא דוקא הנפוצה יותר בארץ מאשר הגריזית הנאה ותחום התפשטותה הוא לפחות הרי חברון, שומרון, כרמל וגליל עליון.
- ב. הגריזית הנאה מצויה כנראה (עד להודעה חדשה) רק באיזור שכס ולא בגליל העליון כפי שהיה ידוע ונכתב במגדיר ובפלורה (עובדה זו תתברר יותר לאחר שמספר ספורופיטים זעירים מההוטה הגדולה שבהר מירון יתפתחו בתנאים שיאפשרו התבגרותם וזיהויים).
- ג. לפחות בהר גריזים קיימת גריזית שהיא כנראה בן כלאיים של שני המינים ובאותו אתר קיימות שלוש הצורות זו ליד זו. א. שמידע משער שזוהי אוכלוסיה פוליפלואידית מיוחדת בעלת עלי "ענק" בעלי צורות שונות במיוחד בראשם.
- ד. הגריזית האירופית וריאבילית מאוד בצורות העלים בארץ (בגננות מוכרים זנים רבים של המין הזה).
- ה. הגריזית שנמצאה ליד חר' כרמל בהר חברון שונה באופן בולט משאר הצורות, ויתכן שלפנינו מין חדש בארץ (אם להסתמך על הפלורה המציינת שני מינים בלבד - אולי לפנינו מין חדש למדע?) או שזו בכל זאת צורה נוספת השייכת לאחד משני המינים הידועים. א. שמידע משער שניתן לתארה על פי הסטטמטיקה הקלסית בתור מין חדש למדע - מין אנדמי למקום יחיד - ח' כרמל. זאת כיוון שצורת עליהם כזו לא נמצאה עדיין בשום מקום אחר בעולם.

*

לסיום, ברצוני להודות לדוד עמית, שערך לי את ההכרות הראשונה עם הגריזיות (בהר חברון), לאבי שמידע, שעזר לי להגיע לאתרים אחרים ועבר על כתב-היד, ולאנשי ביי"ס שדה כרמל והר מירון, שהנחו אותי לאתרים נוספים.

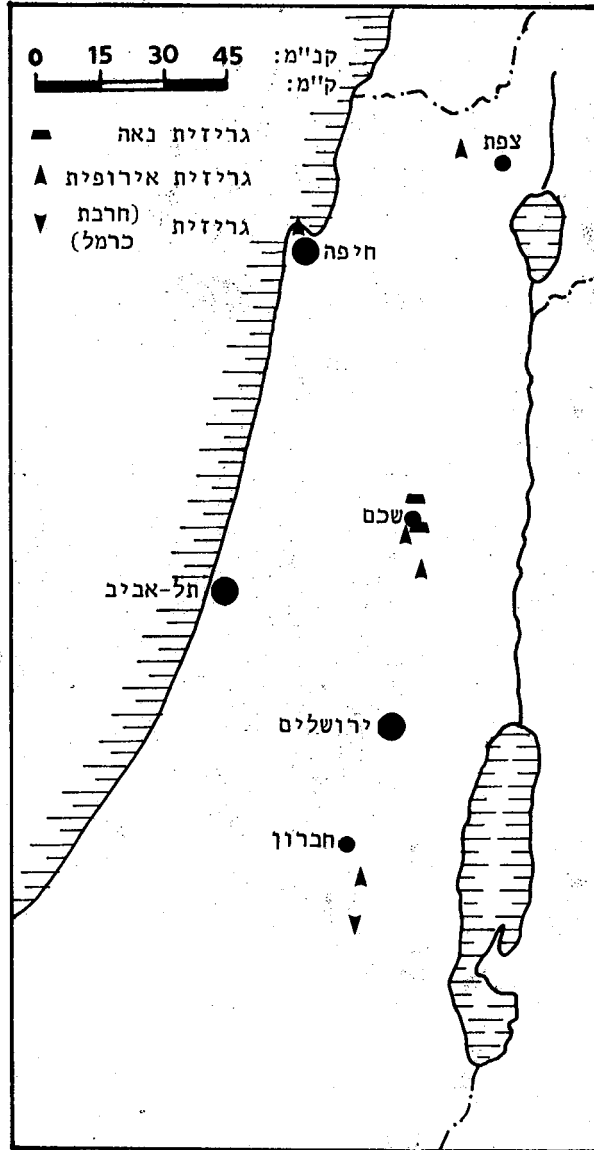
אשמח מאוד לקבל מידע נוסף על הגריזיות שיוכל להשלים את התמונה על שרך יפה ונדיר זה. כדאי לחפשו בכורות ובמקומות מוצלים ולחים, ואולי יתברר במשך הזמן שאינו נדיר כל כך.

רשימת הספרות

זהרי, מ. 1976. מגדיר חדש לצמחי ישראל. עם עובד.
 שמידע, א., דנין, א. 1980. צמחי החודש - מציאות בוטניות. טבע וארץ כג, 42.
 שמידע, א., דנין, א. 1981. צמחי החודש. טבע וארץ כג, 134.
 שמידע, א., דנין, א. 1981. צמחי החודש. טבע וארץ כג, 275.

Hoshizaki, B.J. 1975. Fern Growers Manual. Knopf.

Zohary, M. 1966. Flora Palaestina I, The Israel Academy of Sciences and Humanities.

תפוצת הסוג גריזית בישראל

אתרים בוטניים בארץ

אתרים במזרח הגליל התחתון

לפני השתלמות רת"ס* 1.11.82-31.10.82

ערכו: גר פולק ואבי שמידע

יער אלון התבור ליד בלי"ס שדה אלון תבור

שטחי הגבעות ממערב לבלי"ס שדה מכוסים ביער פתוח נאה למדי של אלון התבור. אלון התבור הוא כאן העץ השליט והוא מלווה באשחר א"י, עוזרר קוצני, אלה אטלנטית ושיזף השיח. בעמקים בין הגבעות, שבהם יש קרקע עמוקה, גדלים עצי שיזף מצוי. השיזף המצוי קשור מאוד לתרבות האדם, וכנראה שהתפשטו מותנית בתנאי עיבוד. לעומתו, אין תפוצת שיזף השיח כאן קשורה לתרבות האדם.

אשר לאלון התבור עצמו, הופעתו כעץ בעל גזע קשורה אולי בעמידות או בהסתגלות לשריפות קרקע, שהן תדירות מאוד באזור זה. מאידך, מעיר עזריה אלון, כי עצי אלון אלה היו לפני למעלה מ-30 שנה שיחים קטנים, והם קיבלו צורה של עץ לאחר שאנשי בית-קשת גזמו את העצים. יש לציון שיבול הבלוטים הבשלים השנה קטן יחסית, והסיבה לכך אינה ברורה. האלה האטלנטית היא המלווה החשוב ביותר של אלון התבור ביער זה. אך בעוד אלון התבור נמנה על יסוד ים-תיכוני יובשני, הרי האלה האטלנטית משתייכת ליסוד איראנו-טוראני מובהק. על זיקתם לתנאים יובשניים יותר מעידה גם תפוצתה בארץ, החודרת הרחק להר הנגב הגבוה. רויטל הלימן מוסיפה כי בגולן מבחינים כיום בהתחדשות רבה של אלה אטלנטית, במיוחד בצידו דרומי, בערוצים ובמצוקים.

* השתלמות רת"ס מתקיימת אחת לחודש. בהשתלמות משתתפים מדריכי החברה להגנת הטבע, פקחי רשות שמורות הטבע וחובבי בוטניקה השולחים תצפיות למרכז רת"ס.

המעוניינים להשתתף יפנו למרכז רת"ס בבלי"ס שדה הר גילה.